

דיני היום

חיוב הדרשה בשבת פורים

חיוב דרשה בשבת פורים – ככל דרשת יו"ט, או חיוב מיוחד: איתא
במגילה בדף ד.: 'א"ר יהושע בן לוי פורים שחל להיות בשבת, שואלין ודורשין בענייניו של יום'. ופרש"י שם בד"ה 'שואלין ודורשין': 'מעמידין תורגמן לפני החכם, לדרוש אגרת הפורים ברבים'. והקשתה הגמ': 'מי אריא פורים, אפי' יו"ט נמי, כדתניא משה תיקן... שיהיו שואלין ודורשין בענייניו של יום'. קושיית הגמ' היא, שאין כל חידוש בדברי ריב"ל שדורשין בפורים שחל בשבת, שכן בשל תקנת משה רבנו מחוייבין לנהוג כן. ותקשה, שלרש"י יש הבדל בתקנות בסוגי הדרשות, שבפורים שחל בשבת יש לדרוש את המגילה ברבים, לפרסם הנס בעיצומו של יום, ואינו כדין הדרשה שמחוייבין מתקנת משה רבנו ללמוד דיני היום. ועוד קשה, שפורים שחל בחול אין צריך להעמיד תורגמן, ודי בקריאת המגילה עצמה שבה יש פרסומי ניסא טפי, כמבואר בתוס' שם בד"ה 'פורים שחל בשבת', ואי נימא דזו היא תקנת משה ללמד הלכות החג, להיכן אזלה חיובא.

נראה א"כ שתקנת משה רבנו היתה להזכיר את עניין החג ומעין המאורע ביום זה, ולא כלימוד הלכות היום ולהורות את אשר יעשון, ולשם כך מתרגמין את המגילה ו'מדבר עמהם הלכות כל מועד ומועד בזמנן להודיע חוקי האלוקים ותורתיו' כדברי רש"י במגילה בדף לב. בד"ה 'ידבר משה', ובכך מציינים את ימי החג. ומדוייק כן ברמב"ם בהל' תפילה פי"ג ה"ח: 'קוראין בענין המועד... משה תיקן להם לישראל שיהו קוראין בכל מועד ענינו, ושואלין ודורשין בענייניו של יום בכל מועד ומועד'. הרי סידר הרמב"ם הלכה זו בהלכות תפילה ובהמשך לחיוב קריאת התורה, ולא בהלכות המועדות, שכן התקנה הינה להזכיר את המאורע ביום החג עצמו, ומהלכות היום הוא, ולא ללמד הלכותיו. והדברים מפורשים בסמ"ג בעשה יט שחובת הדרשה מדיני הזכרת המאורע היא, שכתב ש'משה תיקן לישראל שיהיו שואלין ודורשין הלכך, קורין בכל מועד בענייניו'. ויש לדקדק כן בלשון המג"א בס"י תכט סק"א שבאר בחיוב דרשת היו"ט: 'מחוייבים לדרוש בענייניו של יום, כגון פסח ביציאת מצרים', ולא הזכיר את הלכות

היום. ושפיר הקל החק יעקב שם סק"ג ונקט שיוצאין יד"ח הדרשה, בפיוטים שאומרים בתפילה, שכן אין צריך ללמוד הלכות בדווקא.

כן יש להבין את דברי הגמ' בסנהדרין ב"דף קא. שאמר הקב"ה לתורה: 'בתי, בשעה שאוכלין ושותין במה יתעסקו? אמרה לפניו, רבוננו של עולם, אם בעלי מקרא הן יעסקו בתורה ובנביאים ובכתובים... ואם בעלי תלמוד הן יעסקו בהלכות פסח בפסח, בהלכות עצרת בעצרת, בהלכות חג בחג. העיד רבי שמעון בן אלעזר משום רבי שמעון בן חנניא כל הקורא פסוק בזמנו – מביא טובה לעולם, שנאמר ודבר בעתו מה טוב'. הרי שבימי החג יש לעסוק וללמוד ענייניו, ולהזכיר דבר בעתו.

בטוב רואי במגילה ב"דף לב. באר הגר"א קוק זצ"ל, שקודם לחג מצווים ללמוד הלכותיו שידעו כיצד לקיים את דיניו כהלכתו, ולכך לא בעי תקנה, שכן כל אחד מחוייב להתכונן לחג לבל יכשל בו, ויקיימו כהלכתו. אולם משה רבנו תיקן להם לישראל ללמוד בחג משום שראוי דבר בעיתו, ולא בכדי שלא יכשלו בקיום דיני החג. ונפק"מ לכך, שיכולין לעסוק בדברי אגדה ובפפולה של תורה, ולא דווקא בהלכות עצמן. וע"כ דווקא משה תיקן להן לישראל, שכן פפולה של תורה ניתנה לו והוא נהג בטוב עין ומסרה לישראל כמבואר בנדרים ב"דף לח. (וראה ע"כ בהקדמת מו"ר הגר"א שפירא זצ"ל בהקדמתו לזכר יצחק שבההדרתו).

והפני יהושע שם הבין כי קורא החכם בשבת ממגילה כשירה בפני הציבור, ועל דרך קריאה ודרשה לא גזרו חכמים מלקרות. הרי שהבין שקוראים את המגילה.

והנה הריטב"א והרשב"א במגילה ב"דף ד. ב"ד"ה 'מאי אריא' בארו שבכל יו"ט יש לדרוש קודם החג ובחג עצמו, משום 'שמזדוין לאדם קודם המעשה ובשעת המעשה', נראה שהבינו כי הדרשה עוסקת בהלכות היום, ולא בענייניו ובמהות היום. אך סברי גם הם, כי ביומא דפורים יש לקרוא את המגילה, משום שכיון שכבר קראו את המגילה קודם השבת, אין לדרוש להם עכשיו בשבת בהלכותיה.

אולם הרמב"ם בהלכות מגילה פ"א ה"ג כתב: 'ושואלין ודורשין בהלכות פורים באותה שבת, להזכיר שהוא פורים'. הרי סבר, שיש ללמד הלכות היום ולא בטעמי המצוות ובענייניו של יום כפי שכתב בהלכות תפילה. ולא באר כפרש"י ש'מעמידין תורגמן... לדרוש אגרת הפורים ברבים'. ויתכן שהבין שאין צורך לחזור על סיפור נס המגילה אחר שקראוה ביום שישי קודם לכן, וע"כ עוסקין בהלכות היום ולא בטעמיו, מאחר שהן כבר קויימו. וביסוד הדין באר הלח"מ שם כי תיקן ריב"ל שלא ישכחו כי הוא פורים, והקשה שבגמ' מבואר כי אף אם חל בחול מחוייבין בדרשה (כן הבין הגר"א בדעת השו"ע שהשמיט דין דרשה בשבת, שכן אין חיוב יתר מעל פני יום חול). ובאר בקונטרס מגילה לגר"ח

טורצין סי' ג עפ"י התוס' שם בד"ה 'פורים שחל להיות' שיסוד החיוב הוא לפרסם את הנס, ואזי כשחל פורים בחול מפרסם את הנס בקריאת המגילה, ואילו בשבת שאין המגילה נקראת, מחוייב לפרסם בדרשתו 'להזכיר שהוא פורים', ובכך מפרסם הנס. הרי שבניגוד לכל יו"ט שמחוייב להזכיר מעין היום, בפורים ישנו חיוב נוסף לפרסם הנס בהוא יומא. וכן באר הרשב"א שם להדיא: 'דכיון דאין קורין בו ביום את המגלה וליכא פרסומי ניסא בו ביום, משום הכי מצריך לדרוש בו ביום בהלכותיו, כדי לפרסם ניסו בפה ביומו'. ואף הריטב"א סבר כן, שבעי לפרסם הנס ביומו, אלא שסבר כרש"י (מלבד טענתו, שאין לדרוש בהלכותיה אחר שנקראה המגילה מכבר) שיפרסם הנס ע"י דרשת המגילה, וכן הוא בר"ן בדף ב: מדפי הרי"ף.

וראה שבספרא בחוקותי פרשתא א, ג איתא: 'זכור את אשר עשה לך עמלק, יכול בלבך, כשהוא אומר לא תשכח הרי שכחת הלב אמורה, הא מה אני מקיים זכור, שתהיה שונה בפ"ך'. ובראב"ד שם פירש: 'זכרון עמלק שתהא שונה בפ"ך הלכות מגילה'. הרי שבלימוד הלכות היום, ניתן לקיים מצוות זכירת היום, וכן הביא הגרי"ז החדשות מפי השמועה סי' ריד. ולפי"ז אתי שפיר דברי ריב"ל במגילה בדף ד: 'אמר רבי יהושע בן לוי חייב אדם לקרות את המגילה בלילה ולשנותה ביום... סבור מינה, למקרייה בליליא ולמינתא מתניתין דידה ביממא'. ובאר רש"י שם בד"ה 'למינתי מתניתין דידה' בהו"א הגמ': 'משניות מסכת מגילה'. שכן סברו בהו"א, לקיים את מצוות הזכירה ופרסום הנס בלימוד המשניות וההלכות.

מצוות היום

מגילת אסתר אינה בטילה לעולם: איתא בירושלמי במגילה פ"א ה"ה: 'רבי יוחנן אמר הנביאים והכתובים עתידין ליבטל וחמשת סיפרי תורה אינן עתידין ליבטל, מה טעמא, קול גדול ולא יסף. רבי שמעון בן לקיש אמר אף מגילת אסתר והלכות אינן עתידין ליבטל, נאמר כאן קול גדול ולא יסף, ונאמר להלן וזכרם לא יסוף מזרעם'. הרמב"ם בהלכות מגילה פ"ב ה"ח הביא כן: 'כל ספרי הנביאים וכל הכתובים עתידין ליבטל לימות המשיח חוץ ממגילת אסתר, הרי היא קיימת כחמשה חומשי תורה וכהלכות של תורה שבעל פה שאינן בטלין לעולם... ימי הפורים לא יבטלו שנאמר וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים, וזכרם לא יסוף מזרעם'. והראב"ד השיג: 'כי לא יבטל ספר מכל הספרים, שאין ספר שאין בו למוד. אבל כך אמרו, אפילו יבטלו

שאר ספרים מלקרות בהם, מגילה לא תבטל מלקרות אותה בצבור'. הבין הראב"ד שכיון שתורת ד' תמימה, ולא יגרע פרט אחד ממנה, שאין בדברי הירושלמי כדי לבטל את הספרים והנאמר בהם, אלא שלא יקראו בציבור בלבד. וצ"ב בדעת הרמב"ם בהבנת ביטול כל הספרים.

הרשב"א ח"א סי' צג באר מאמר זה כהבטחה אלוקית כי ימי הפורים לא יתבטלו, בניגוד ליתר המועדים שאפשר שיגרום החטא ביטולם באחד מן הזמנים'.

הרדב"ז ח"ב סי' תרטו באר: 'כי לימות המשיח הלמוד יהיה מפי הגבורה, כאשר היה בימי משה רבינו ע"ה... ולא יצטרכו אז ללמוד דבר מפי הקבלה שהם נביאים וכתובים, אלא הכל יהיה מבואר בחמשה סדרי תורה, ולא יהיה דבר נלמד משום ספר כאשר היה קודם שנתנו. וזהו שאמר ר' יוחנן, הנביאים והכתובים עתידין ליבטל, שלא ילמדו מהם דבר זולת תורה שבכתב שממנה נלמד הכל, וכל דקדוקי מפי הגבורה. ובא ר"ל ואמר, אף מגלת אסתר והלכות אין עתידין ליבטל, הלכות לא יתבטלו, שאפילו בזמן שהיו לומדים מפי השמועה היו כותבין הלכות והיו קורין להם מגלת סתרים מפני השכחה'. מעין זה באר מרכבת המשנה שם. וכן באר האלשיך הק' על מגילת אסתר פ"ט כח, ובטעם הדבר כתב: 'כי במגילה הזאת תלויים העולם וישראל המקיימים אותה, והתורה שעל ידה מתקיימים, כנודע'.

באופן נוסף באר הרדב"ז שם, כי בעוד שיתר המועדים לא יזכרו בהיות ישראל ברוב טובה, פורים יזכר לעד: 'שבזמן ההוא תרבה הטובה והשמחה והמנוחה, עד שיהיו כל הימים שוים אצל בני אדם, כאלו נתבטלו המועדים. אבל ימי הפורים יהיו נזכרים ונעשים... כי יהיו ישראל זוכרים הצער, וכי נמכרו למיתה, וכל מה שאירע להם באותו זמן, וזו היתה כוונת ר"ל דאמר דמגלת אסתר אינה בטלה'.

בקונטרס מגילה לגר"ח טורצין בסי' ט באר בשם הגרי"ז סולובצ'יק באופן מחודש כי פורים שונה בחיובו מכל המצוות, שכן כל המצוות, רבנן הטילו וציוו עליהן, אולם ימי הפורים התקבלו ע"י קבלת ישראל, כנאמר 'קיימו וקיבלו היהודים'. ולדבריו י"ל, כי אכן כל הנבואות יתבטלו, כאשר הם כלולים בחמישה חומשי תורה, ברם ימי הפורים הינה קבלה שונה, שכבר התחייבו בה בקבלה נפרדת, ועל כן לא יתבטלו לעולם.

ומו"ר במשנת יעקב הלכות מגילה פ"ב הי"ח הביא משמיה דהגר"ח סולובצ'יק זצ"ל ליישב עפ"י דברי רמב"ם אלו, את דבריו בהלכות תשובה פ"ט ה"ב: 'אותו המלך שיעמוד מזרע דוד בעל חכמה יהיה יתר משלמה'. וזאת בניגוד לנאמר במלכים א ג, יב: 'הנה נתתי לך לב חכם ונבון, אשר כמוך לא היה לפניך ואחרריך לא יקום כמוך'. והגר"ח

ישיב שכיון שיתבטלו כל ספרי הנביאים בימות המשיח, שפיר יתכן שיהא גדול משלמה בחכמה. והקשה ע"כ מו"ר שם שאמנם יתבטלו ספרי הנביאים, אך לא יוכחשו נבואתן. וישיב שההבטחה היא שלא יהא חכם ונבון כשלמה, אך חכם בלבד אפשר שיהא, וכן יהא מלך המשיח.

מצוות היום – מצווה אחת, או ארבע מצוות: יש לעיין בחיובי היום אם קבעו חכמים ארבע מצוות שונות, או שמא מצווה אחת איכא, של פורים, וארבעה חיובים כלולים בה.

לשון הרמב"ם בריש הלכות מגילה וחנוכה היא: 'יש בכללן שתי מצוות עשה מדברי סופרים', וכוונתו לתקנת חכמים בקביעת ימי המועדים של חנוכה ופורים. וכן הסמ"ג מצות עשה דרבנן ד כתב: 'המצוה הרביעית מדברי סופרים, הלכות מגילה', ולא מנה כל חיוב בפני עצמו.

הרא"ם על הסמ"ג שם באר כי תיקנו חכמים מצווה אחת לפרסם הנס, ועיקר המצווה בקריאת המגילה, שהיא עיקר הפרסום. ואף שבחג פסח ישנם מצוות נפרדות לזכר יציאת מצרים, מצה, מרור וקרבן הפסח: 'דדברי תורה לחוד, ודברי סופרים לחוד'. כן יש לדייק בדברי הרא"ש במגילה פ"א ס"ו ו בסיבת חיוב הקריאה גם ביום: 'וגם עיקר פרסומי ניסא הוא ביום, בזמן משתה ושמחה ומתנות לאביונים ומשלוח מנות', הרי שטעמא וחיובא חדא לכל מצוות היום, וכן סבר הרצ"ה קוק זצ"ל בהערותיו בסוף עולת ראיה ב עמ' תכו. להבנה זו אתי שפיר ההו"א בב"ח בריש ס"י תרצד לפטור את האבל אף ממתנות לאביונים, אף שאין בנתינה זו מעשה של שמחה, שכן חיוב אחד לכל, לפרסם הנס, והוי מעשה של שמחה. ובכך יש להבין מדוע חייבות הנשים בכל מצוות היום, משום שהיו באותו הנס, משא"כ בחנוכה שאינן חייבות בהלל, ובפסח היו צריכים לדרשה נוספת, שכל שישנו בחמץ ישנו במצה, לחייבן במצה. שכן חיוב אחד נאמר בפורים, ובו חייבין כולם. אולם הביאור הלכה בס"י תרצה בד"ה 'או של' כתב בשם הפר"ח שבערי הספקות ישלחו מנות רק ביום י"ד באדר, שהוא פורים לרוב העולם, למרות שקורין במגילה בשני הימים. הרי שאין מצוות היום זהות בחיובן בכל. והנה קצ"ע בדברי הפרמ"ג בס"י תרצה ס"ק יד שכתב שקטנים חייבין במשלוח מנות מדין חינוך, ולא היה די בכך שהיו באותו הנס לחייבן גם בהכי. ומאידך, חלק שם במש"ז סק"ה על הפר"ח וסבר שישנה זיקה בין חיובי היום, והשווה את מצוות היום בערים המסופקות, וחייב ליתן משלוחי מנות בשני הימים כחיוב קריאת המגילה.

המג"א בס"י תרצב סק"א כתב: 'ויכוין בברכת שהחיינו ג"כ על משלוח מנות וסעודת פורים, שהם ג"כ מצות'. ואפשר היה להבין כי חיובים שונים הם, ביסוד חיובן, אלא שלא תיקנו עליהם ברכה בפנ"ע, ולכך מכוון עליהם בעת ברכת המגילה. אך לדברים דלעיל אפשר לבאר, שחיוב אחד נאמר בפורים, ובעת שמברך בתחילת קיום מצוות היום, יכוון אף על כל מעשה פרסום הנס שבמשך היום.

יש בחקירה זו להטעים טעמא דקרא שבמגילת אסתר פרק ט, מדוע בתחילה פסוק יט נאמר: 'עושים את יום ארבעה עשר... שמחה ומשתה ומשלוח מנות', ולא הוזכר מתנות לאביונים, ואילו בהמשך הפרק נאמר בפסוק כב: 'לעשות אותם ימי משתה ושמחה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים'. שכן בתחילה קיבלו את יומא דפורים כיו"ט, ולא יכלו ליתן צדקה בההוא יומא, אולם משלא נתקבלה הצעתם לקבלו כיו"ט, חייבו באופן נוסף לפרסם את ניסי היום. ולפי"ז תקנת המתנות לאביונים נתקנה בפני עצמה, בנוסף לתקנת היום וגדריו.

כוונה בקיום מצוות היום: הפרמ"ג בס"י תרצב אש"א סק"א, הביאו המשנ"ב שם סק"א כתב שצריך להודיע לש"ץ לכוון ולהוציא את הרבים בברכת שהחיינו, על מצוות משלוח מנות וכן על מתנות לאביונים: 'ויכוין להוציא משלוח מנות ומתנות לאביונים בברכת שהחיינו, ויודיע לש"ץ זה, דבעי כוונת שומע ומשמיע' (אולם בסדר היום פורים כתב שנותנים מתנות לאביונים לשמחם טרם קריאת המגילה, כדי שיקראו המגילה מתוך שמחה של מצוה, וכ"כ המג"א בס"י תרצד סק"ב שכן מנהגם. ושמא מכוונים בברכת הקריאה בלילה, כהצעת הפרמ"ג שם. ולכשתדריק, המג"א בס"י תרצב בסק"א לא הזכיר שיש לכוון בברכת שהחיינו שבקריאת המגילה לפטור את מתנות לאביונים: 'ויכוין בברכת שהחיינו ג"כ על משלוח מנות וסעודת פורים, ומשום שמנהגם היה ליתן בטרם הקריאה). וצ"ע שבשו"ע בס"י ריט סעי' ב נפסק שאם ברך אחד הגומל לעצמו ונתכוון להוציא חברו, וחבירו אכן שמע וכיוון לצאת, יוצא יד"ח אפי' שאינו עונה אמן. ולא הוזכר שם כי צריך המברך לדעת את הנס שארע לחברו, ואת הסיבה שחברו חייב בברכת הגומל. ומדוע בדיני הפורים צריך הש"ץ לדעת על מה תחול הברכה שלו, די במה שמתכוון לפטור את חברו, ולא צריך להודיעו על אלו עניינים חברו מעוניין להתכוון לצאת בברכת שהחיינו שלו.

מו"ר הגר"מ שטרנברג שליט"א כתב לבאר כי: 'ברכת הגומל היא ברכה על הצלת האדם, ולא על נס מסויים', ושפיר יוצא בברכת חברו שמודה על הצלתו. אך ברכת הזמן: 'היא ברכה על שנזכה להגיע לדבר מסויים, שעליו מברך', ונמצא שברכת שהחיינו של המברך, שונה במהותה מברכת זולתו, ולכך דרוש להודיעו.

ויש לבאר באופן נוסף עפ"י יסוד שחידש הפרמ"ג בסי' תרצה מש"ז סק"א: 'וסעודת הפורים ומתנות לאביונים ומשלוח מנות, י"ל צריך כוונה. ובסי' תעה ובמג"א י"ד דמצה שנהנה יצא אע"ג דלא איכוון, י"ל סעודה עיקר לזכר הנס שנעשה ע"י סעודה, ע"כ בעי כוונה. וצ"ע'. הרי הצריך כוונה בעת קיום מצוות היום, ואף שהאוכל ונהנה אין צריך כוונה כדבאר הר"ן בר"ה בדף ז: מדפי הרי"ף, בסעודת פורים נצרכת כוונה להורות שאוכל זכר לנס שנעשה ע"י הסעודה. אמור מעתה, שנצרכת ההודעה לש"ץ בכדי להחשיב את יתר מצוות היום שנעשות כמצוות היום, ולא ממניעים שונים (לכשתדייק, לא הזכיר הפרמ"ג לומר לש"ץ על מצוות סעודתו, אפשר שדי בכונת הסועד להחשיב סעודתו

למצווה, ורק במצוות שאין בהן הנאת הגוף, דרושה הברכה להחשיבן למצוות היום ולא כשאר צדקה).

ואפשר שזהו כוונת הירושלמי במגילה פ"א ה"ד בצורך להפריד את סעודת הפורים מסעודת השבת: 'באילו אמרו מקדימין ולא מאחרין, קריאת מגילה... רבי זעורה בעא קומי רבי אבהו, ויעשו אותן בשבת. אמר ליה לעשות אותם ימי משתה ושמחה, את ששמחתו תלויה בבית דין, יצא זה ששמחתו תלויה בידי שמים'. ובאר הריטב"א שם בדף ה. בדבריו: 'שאם חל פורים בשבת מאחרין הסעודה עד אחר השבת, כדי שתהא שמחת פורים ניכרת ולא תתערבב בסעודת שבת', הרי שדרוש שתהא ניכרת סעודת הפורים, וכן מבואר להדיא בשו"ת האלף לך שלמה סי' שפה. אמנם בר"ן שם בדף ג. מדפי הרי"ף נראה שהבין שהירושלמי מיעט את השבת מסעודת הפורים מכח דרשה, שצריך שביום זה יהא רק סעודת פורים, ולא משום היכר סעודת היום.

יש לבאר בכך את דין הרמ"א בסי' תרצה סעי' ב: 'טוב לעסוק מעט בתורה קודם שיתחיל הסעודה. וסמך לדבר, ליהודים היתה אורה ושמחה. ודרשינן, אורה זו תורה'. שכן יש לציין ולהכיר שזו סעודת מצוה ופרסום הנס, ולא ככל סעודת חג.

השו"ע בסי' תרצו סעי' ז פסק: 'יש מי שאומר שאונן מותר בבשר ויין, דלא אתי עשה דיחיד דאבילות, ודחי עשה דרבים דאורייתא לשמוח בפורים, דדברי קבלה נינהו שהם כדברי תורה'. והוסיף הרמ"א: 'וכל שכן שחייב במקרא במגילה ותפלה וק"ש'. המג"א בס"ק יד הקשה על דברי רמ"א בצ"ע גדול: 'דבשלמא בבשר ויין מותר משום שמחת פורים, אבל ק"ש ותפלה הטעם דפטור שיהא פנוי לצורכי המת, א"כ מ"ש פורים מימות החול'. הרי שאונן פטור משום היותו טרוד בחיוב קבורתו ופטור מכל המצוות, ואין לחייבו במגילה ותפילה וק"ש. אך לא הקשה על חיובו לאכול בשר ויין מדיני שמחת היום, חרף עובדת היותו טריד באנינותו ולא מכוון במצוות. ואפשר שאין צורך בכוונה כשאר מצוות, ודי בהיכר וידיעה כי הוי סעודת היום (ומור"ר הגר"מ שטרנברג שליט"א העיר כי אין בכך ליישב, את סיבת פטור אונן מדין היותו עסוק במצווה).

לכוף על מצוות היום: איתא במסכת כתובות בדף פו. : 'במצות עשה, כגון שאומרין לו עשה סוכה ואינו עושה, לולב ואינו עושה, מכין אותו עד שתצא נפשו'. הפרמ"ג בסי' תרפו אש"א סק"ב דן בדבר יכולת הכפייה על מצוות יומא דפורים.

הינה ידועה מחלוקת הראשונים אם כפינן על מצוות דרבנן; דעת רש"י בכתובות בדף צא: בד"ה 'מצוה על היתומים' שעל מצווה דרבנן אין כופין לקיימה. אולם התוס' בכתובות בדף פו. בד"ה 'פריעת' סברי שכופין אף על מצוות דרבנן, וכ"כ הרמב"ם בדין מי שאוכל מצה בערב פסח בהלכות חמץ מצה פ"ו הי"ב. ובפני יהושע שם בדף פו: ובדף צא: ובגיטין יג: באר כי אף לדעת רש"י כפינן על מצוות דרבנן, פרט למצווה לקיים דברי המת שאינו כ"כ חיוב מעיקר הדין, הגם שקראוה בלשון 'מצוה לקיים דברי המת'. והמאירי ביבמות בדף ג: נקט כי הכפייה על מצוות עשה הינה רק מדרבנן.

לדעת הקצוה"ח בסי' ג סק"א ובמשובב רק בי"ד רשאי לכוף על מצות עשה, מדין שליחותיהו, והוכיח מגיטין בדף פח: שאין ההדיוט כופה, שכן אז הוי יהא פסול מדאורייתא, וכן סבר המנחת חינוך סוף מצוה ט. וכן דעת היד רמה בסנהדרין בדף יח: שאין צריך בי"ד של ע"א לכוף, ודי בג' לעניין כפייה. וכ"כ הרמב"ן בשמות כ, ו שהסנהדרין היו כופין אותו, וכן בחידושי הר"ן ב"מ בדף סא: . וראה במרדכי בגיטין ברמז שפד שרק בי"ד בא"י יכול לכוף על המצוות, וכ"כ היראים בסי' קסד. וכן נקט בשערי יושר ש"ו פ"ה שכפייה על מ"ע הינה העמדת משפט, ומסור לבי"ד בלבד.

ובניגוד לכך נקט הנתיב"מ בסי' ג סק"א שכל ישראל יכולים לכוף על כך, וכ"כ החת"ס בחור"ם סי' קעז שכופה כל אחד על מצוות עשה מדין ערבות מלבד הוצאת ממון (ומור"ד הגר"ש פ"ש שליט"א שלל מלבאר שהכפייה מטעם ערבות, שכן כופין גם על גר, שאינו בכלל ערבות. ובתחומין ה' עמ' 283 באר הגר"ש קוק זצ"ל שאף שנשים אינם בכלל ערבות, מ"מ לא פלוג. ולכאורה יש ליישב כן, בדין הגרים). ונראה לדייק כן בפסק מרן השו"ע בסי' סג סעי' ה: 'אם היה ישן מצערים אותו ומעירים אותו עד שיקרא פסוק ראשון', שהותיר זאת ביד כל ישראל (ואפשר שלצער, אינו ככפייה). וכן דקדק האור שמח בהל' ממרים פ"ד ה"ג מכך שלא הוזכר שדווקא בי"ד בלבד כופה על המצוות, ורק היכא שדרוש כוונת האדם ורצונו בעי בי"ד. ואכן סבר העונג יו"ט בסי' קנג שיש לכוף אותו לומר רוצה אני, דבלא כן אין תועלת במעשה ללא כוונה ורצון, ובאמרי בינה בסי' ט כתב שמתעם זה דרוש שדווקא בי"ד יכפה, וירצה את שבי"ד כופין.

וסבר הפרמ"ג שם שאף אי נימא דכופין על מצווה דרבנן, אין לכוף על הקריאה בלילה שכן עיקר מצוותה ביום, כדמוכח שהכפרים לא היו קורין בלילה, אלא רק ביום, ולא כפו אותם ע"כ.

האבודרהם שם, הכלבו שם והמהרש"ל שם יישבו באופן נוסף, כי יומא דפורים נקבע עפ"י חכמים, והם לא קבעו לנהוג יומיים, דהם אמרו והם לא תיקנו. והט"ז שם והאליה זוטא סק"א הקשו שאין בכך ביאור, מדוע לא השוו את יום זה לשאר יו"ט. והפרמ"ג אש"א בסי' תרפ"ח ס"ק יב הקשה כי פורים הינו מדברי קבלה, ואין ליישב, כי הם אמרו והם אמרו (ולכשתדייק בדברי האבודרהם, ראה שכתב: 'מפני שאינה מן התורה אלא מדברי קבלה, והם אמרו לעשות יום אחד', הרי שאף שדברי קבלה הוא, קרי ליה הם אמרו, מחמת קביעת היום ע"י חכמים).

האבודרהם שם והט"ז שם סק"ד יישבו שטעמא שתיקנו יו"ט שני, הוא משום שחיישינן שלא נהגו כלל מצוות היום, שכן אפשר שיומא קמא היה חול. ברם, המגילה יכולה להקרא אף קודם זמנה, ופשיטא שיצאו הקוראים יד"ח, גם אם טעו בחשבון הימים, ונמצא שקראו ב"ג. ולכן לא ראו לנכון לתקן יום נוסף, ליום הפורים, משום שוודאי קיים מצוות היום ביומא קמא. והפרמ"ג אש"א בסי' תרפ"ח ס"ק יב הקשה שבן עיר שקרא ב"ג, לא יצא יד"ח ומחוייב לשוב ולקרוא ביומו, ואין לומר כי יצא כבר מדינא ביומא קמא.

קריאת ט' פסוקים ב'ויבוא עמלק': הגמ' במגילה בדף כא: נקטה האי כללא: 'אין פוחתין מעשרה פסוקין בבית הכנסת'. ואפילו הכי אמר הר"ן שם בדף יב. מדפי הרי"ף שהיכא דלא אפשר, פוחתין מכך: 'והא איכא פרשת עמלק דקרינן בפורים, דאינה אלא תשעה פסוקים וכן במעמדות... י"ל דהתם שאני דסליק עניינא, והיינו סדרו של יום. ואינו בדין שיקראו במה שאינו סדר היום, כדי להשלים י' פסוקים', ולמדו זאת מהגמ' שניתן לפחות מכ"א פסוקי הפטרה אם סליק עניינא, וכ"כ התוס' שם בד"ה 'אין פוחתין' והרא"ש פ"ג ס"ב. ומקור הדברים הוא בדברי הירושלמי בתענית פ"ד ה"ג: 'התיב רבי פליפה בר פריטה קומי רבי זעורה, והרי פרשת עמלק. אמר ליה שנייה היא, שהוא סדרו של יום'.

אולם הראב"ה בסי' תקעו אחר שהביא ישוב זה, הביא מחלוקת אם האמצעי 'דולג', וקורא את הפסוק האחרון שקרא שלפניו בשנית. ואף הקשה על הירושלמי דמדוע לא יישבו כי האמצעי יחזור על פסוק שכבר קרא קודמו, ויהא להם י' פסוקים. ובהלכות גדולות לא הזכיר זאת. וצ"ב במאי פליגי.

ועוד צ"ב מדוע הגמ' במגילה בדף כב. אמרה, כי בראש חודש (לג' העולין הראשונים ישנם רק ח' פסוקים) ובפרשת בראשית דולג רק פסוק אחד, בכדי שיקרא ג' פסוקים לכל עולה, ולא הצריכו לדלוג שני פסוקים בכדי שלא יפחתו מ' פסוקים.

יש לחקור בחיוב קריאת י' פסוקים, אם הוא מהלכות הציבור שהם מחוייבין לשמוע י' פסוקים, או שמא הוא דין בשלושה העולים לתורה, כי יקראו י' פסוקים. ובברכת רפאל עמ' רח דייק, שיש מחלוקת תלמודין בעניין. שכן בבבלי במגילה שם נאמר: 'אין פוחתין מעשרה פסוקין בבית הכנסת... הני עשרה כנגד מי. אמר רבי יהושע בן לוי כנגד עשרה בטלנין שבבית הכנסת. רב יוסף אמר כנגד עשרת הדברות'. הרי שהוא דין בציבור שיקראו בספר י' פסוקים. ואילו לשון הירושלמי בתענית שם הוא: 'שלשה קרויות שבתורה, לא יפחתו מעשרה פסוקים'. וכן הוא להדיא בדברי הקרבן העדה שם על שאמרו שבנביא יש לקרוא כ"א פסוקים, שכן לכל ג' עולים יש לקרוא י' פסוקים, ולאחרון פסוק א'. הרי שהצריכו שלכל ג' יקראו י' פסוקים, ואין די שישמעו הציבור י' פסוקים בקריאה זו. ולשיטתייהו אזלי; דלירושלמי יכול לחזור על קריאת קודמו ולדלוג, ובלבד שיהא לכל עולה ג' פסוקים, וכיון שמהני לעולה, שפיר מצרפין אותו למניין י' פסוקים לג' העולין. ואילו הבבלי סבר, שאמנם בכדי להחשיב שקרא כל עולה ג' פסוקים ניתן לחזור ולדלוג, אך אין פסוק זה שחזרו עליו עולה למניין י' פסוקים, שכן הציבור מחוייב לשמוע עשרה פסוקים שונים. ומדוייק הוא שהראב"ה הציע דוקא בשיטת הירושלמי שהיה אפשר לחזור על הפסוק בשנית, ואילו בשיטת הבבלי לא הציע כן, בכדי לצרף למניין י' פסוקים, בראש חודש ובפרשת בראשית.

השו"ע בסי' תרצג סעי' ד פסק: 'ואע"פ שאין בה אלא ט' פסוקים, כופלין פסוק אחרון, כדי להשלים לעשרה פסוקים'. והרמ"א חלק: 'ואין המנהג לכפול פסוק האחרון של הפרשה'. והנה אף הראב"ה לא גרס במסכת סופרים שיכפול פסוק אחרון, אלא שהאמצעי קורא את שקרא לפניו, שכן אם חוזר על פסוק שכבר קרא בעצמו, אין כאן פסוק חדש בקריאתו. על כורחך שהבין השו"ע, שמדינא לא צריך כלל לכפול היכא דסליק עניינא, כדעת הרמ"א, אלא שנהגו שהעולה כופל פסוק אחרון, שלא יראה לציבור דבר היתר לקרוא פחות מי' פסוקים. או שנימא שסבר השו"ע דבר חידוש, שלא העלו כן הראשונים, שאמנם העולה מחוייב לקרוא ג' פסוקים שונים, אך הציבור אינו צריך לשמוע פסוקים שונים, ושפיר יש לצרף פסוק שהעולה עצמו קורא בשנית למניין י' פסוקים.

השו"ע בסי' קלז סעי' ד למד מקריאת ויבוא עמלק כי מחוייב לקרוא לפחות ט' פסוקים: 'אבל אם קראו פחות מט' צריכים לחזור ולקרוא'. והבין הגר"א שם כי אף שקרא ח' פסוקים, והאמצעי חזר ודלג על שקרא קודמו, מחוייב לחזור ולקרוא. והקשה שבגמ' שם אמרו שניתן לדלוג כן למעמדות בפרשת בראשית וכן בראש חודש, ומדוע השו"ע לא קיבל זאת. הרי לן, שסבר הגר"א כי ג' עולין מחוייבין בקריאת י' פסוקים, ושפיר

ילפינן מהגמ' שבמקום הצורך די בח' פסוקים כשדולגין, להחשיבן לקריאת ג' עולין, ודי בהן. אך השו"ע הצריך שהציבור ישמע י' פסוקים, ועל כן אין לפחות מט' פסוקים כדאשכחן בפורים, ומאידך אין לחזור על פסוק ולהחשיבו כמניין י' פסוקים, והגמ' אפשרה לדלוג רק לעניין שיהא לעולה ג' פסוקים (שכן לעולה הרביעי קורא פסוקים נוספים, והציבור שומע י' פסוקים).

בשפת אמת במגילה בדרך כא: נראה דסבר, כי דין קריאת י' פסוקים הינו מפאת כבוד הציבור: 'דבפורים דאיכא נמי קריאת המגילה, ג"כ שוב אינו בכלל אין פוחתין בביהכ"נ מעשרה פסוקים'.

איסור מלאכה

איסור מלאכה בפורים – מדיני היום, או מחיובי השמחה: נחלקו התלמודין במקור דין היתר המלאכה בפורים; הבבלי במגילה ב"ב ה: למד היתר המלאכה ממעשה רבי: 'ורבי, היכי נטע נטיעה בפורים, והתני רב יוסף שמחה ומשתה ויום טוב... ויום טוב מלמד שאסור בעשיית מלאכה... רבה בריה דרבא אמר אפילו תימא ביומיה, הספד ותענית קבילו עליהו, מלאכה לא קבילו עליהו. דמעיקרא כתיב שמחה ומשתה ויום טוב, ולבסוף כתיב לעשות אותם ימי משתה ושמחה, ואילו יום טוב לא כתיב... ואיבעית אימא לעולם נהוג, ורבי נטיעה של שמחה נטע'. ולבסוף תולה הגמ' את איסור המלאכה בפורים, במנהג המקום. ואילו הירושלמי במגילה פ"ב ה"ב למד דין זה מהמשנה: 'היה כותבה, הדא אמרה שהוא מותר בעשיית מלאכה'. ויש לעיין במאי פליגי.

יש לחקור אם איסור המלאכה שהנהיגו, הינו תקנה מחודשת שלא יעשו מלאכה בפורים, שלא יתבטלו משמחת היום. או שמא, אמנם לא התקבלה בקשת מרדכי ובית דינו לתקן שיהא פורים יו"ט, אך הנהיגו כן לנהוג בפורים כיו"ט כבקשת מרדכי ובי"ד. נפק"מ לכך, אם איסור המלאכה נאמר כגדר היום ככל יו"ט, ואז יש לאסור המלאכה אף מלילו, או שמא נאסרה המלאכה רק בשל כך שפוגמת את דין השמחה, ויש לנהוג כן דווקא ביום שיש בו דין שמחה, ואין להמנע ממלאכה בלילה. הנה הירושלמי, לא דיבר על ההנהגה להמנע ממלאכה, אלא על עיקר דינו של מרדכי ובי"ד שרצה לקבוע את היום כיו"ט, ושפיר הוכיח כי כיון שהותרה הכתיבה, שמעינן על גדר היום שלא נאסר ממלאכה, בין ביום בין בלילה. ולקמן נראה שבכך נחלקו הפוסקים

אם הותרה מלאכה בליל פורים, שהפרמ"ג בסי' תרצו אש"א סק"א סבר שהמנהג להמנע ממלאכה בפורים אינו מהלכות גדר היום, אלא כתקנה מחודשת משום שמחת היום, ולא אסרו עשיית מלאכה בליל הפורים. אך החת"ס אור"ח ח"א סי' קצה הביין כי הנוהג להמנע ממלאכה, מהלכות גדר היום הוא בא, ולא מדיני שמחת היום, ומשו"ה אינו רשאי לעשות מלאכה בליל היום, כדיני יו"ט.

כן נראה שהבין בביאור הגר"א בסי' תרצו, א בהבנת גדר איסור המלאכה. שכן הקשה על פי פסק הרמ"א שם כי דבר מצווה מותר לכתוב בפורים, הכיצד למד הירושלמי היתר מלאכה בפורים, והא משנה זו איירי בכתיבת דבר מצווה. ובאר כי הירושלמי למד ממשנה זו, שלא התקבלה בקשת מרדכי ובית דינו לקבוע את היום כיו"ט: 'משמע, אבל אי הוי יו"ט, אף של שמחה אסור'. שכן גדרי היום היו מחייבים איסור עשיית מלאכה, ולא רק את המונע משמחה, והיה לאסור גם כתיבת דבר מצווה. ומהיתר כתיבת המגילה, הביין הירושלמי כי אין גדר היום אוסר במלאכה, אלא חיוב השמחה מחייב להמנע ממלאכה. ולדבריו י"ל, דאין מניעה מלעשות מלאכה בליל הפורים, כיון שלא נאסרה המלאכה בשל קדושת היום.

אולם התרומת הדשן בסי' קיב גם הקשה על דרשת הירושלמי שהתיר מלאכה, כי אפשר והתירה המשנה לכתוב את המגילה בשל היותה כמלאכת שמחה שמותרת בפורים: 'ודאי כתיבת המגילה שהוא עיקר מצות פורים, טפי חשיבי מלאכת שמחה', ואין ללמוד מכך על כל עשיית מלאכה. ויישב, כי הירושלמי ביקש להוכיח: 'שלא קבלו עליהם יו"ט ממש... דאי הוה יו"ט ממש ודאי היה אסורה לכתוב'. הרי הביין התרוה"ד, כי אמנם קיבלו על עצמם יו"ט, אך לא קיבלוהו כיו"ט ממש, ועל כן מותרת בו מלאכה, אך כיון שאנו נוהגים בו איסור מלאכה, מלבד של שמחה, יש לאסור לדבריו גם את מלאכת ליל הפורים כדיני יו"ט. וכן הן הדברים בכלבו בסי' מה: 'ואע"פ שאמרנו יום טוב לא קבלו עליהו, כלומר אסור עשיית מלאכה מפני שהיו רובן עניים מפני הגלות, והיתה גזרה שאין רוב הצבור יכולין לעמוד בה. מ"מ אחר כן נתקבל במנהג, ומנדין כל העובר ועושה מלאכה בפורים'. נראה שהבין כי התקבל במנהג לעשותו כעין יו"ט, אך לא אסרוהו בכל מלאכה, כפי שכותב בהמשך: 'ואין לזלזל על המנהג כיון שפשט אסורו על כל ישראל, אמנם בנין של שמחה... וכן מלאכת מצוה שריא', וכן הביא הב"י בסי' תרצו בשם הארחת חיים.

בדברים אלו יש לבאר את מחלוקת הבבלי והירושלמי. דהבבלי סבר שאין לעשות מלאכה בפורים מדיני השמחה, ולא משום קדושת היום, ולהכי לא הוכיח מהמשנה היתר המלאכה, שכן הלילה מותר במלאכה ומיירי שכתב את המגילה בלילה.

ובירושלמי נקטו כי איסור המלאכה מדיני קדושת היום הוא, ואף את הלילה היה נכון לאסור במלאכה, ושפיר הוכיח מהיתר כתיבת המגילה שהותרה המלאכה בפורים. ובזה אתי שפיר שהארחות חיים בב"י שם והכלבו שם נקטו כי מנדין את העושה מלאכה בפורים, חרף העובדה שהוא רק מנהג המקום, כדין העושה מלאכה בערב פסח במקום שנהגו, וכן הביא ההגה' מימוניות בהל' מגילה פ"ב הי"ד משמיה דהשאלות: 'דמאן דעביד עיבידתא באתרא דלא נהוג, משמתינן ליה'. וכל זאת בניגוד לנאמר במסכת פסחים ב"דף נ: כי העושה מלאכה בערבי שבתות ויו"ט לא רואה סימן ברכה: 'אבל שמותי, לא משמתינן ליה' (ראה ערך השלחן או"ח בסי' רנא שבאר כי הוא מחלוקת תירושים בגמ', והארחות חיים והכלבו אולי כתירוץ זה, ואנן לא ס"ל כן, ואין לן לנדות), וכן פסקו הרמב"ם שם (הלחם משנה שם והמג"א שם סק"ב דייקו, שלא חילק הרמב"ם וסבר שאף במקום שלא נהגו בו במלאכה, לא רואה סימן ברכה) והשו"ע בסי' תרצו, ב. ולדברינו, הרי שמנהגים שונים איכא הכא; המנהג להמנע ממלאכה בערב שבת, אינו מדיני היום, אלא מפאת קדושת השבת הקריבה, לעומת איסור המלאכה בפורים, שיסודו בדיני היום. ועל כן לדעה קמייטא, שפיר ראו לנכון לשמט את העושה מלאכה בפורים ומפר את המנהג לעשותו כיו"ט, כדין ערב פסח, ואין להשוותו לעושה מלאכה בערב שבת ויו"ט, שעבר על מנהג ישראל להמנע בו ממלאכה, אך לא עשאוהו כיו"ט. ולרמב"ם ולשו"ע, כיון שלא קבעוהו אלא כמנהג, לא משמתינן, ולאפוקי מכל ערב יו"ט שהווי רק כמנהג גרידא, בפורים קבעו לנהוג כן. ובכך יש ליישב קושיית השפת אמת במגילה ב"דף ה:; מדוע הגמ' לא כללה ולא ריבתה את יומא דפורים בכלל אלו שאינם רואים סימן ברכה, כפי שריבתה את יום התענית. שכן איסור במלאכה ביומא דתענית הינו מנהג גרידא, כפי שנאסר ערב שבת ויו"ט, אך ביום הפורים – מדינא נהגו לעשותו כיו"ט, ומחמת כן אסרוהו במלאכה, ולפיכך לא השווהו לאיסור מלאכה כמנהג גרידא.

איסור מלאכה בליל פורים: נחלקו התלמודין במקור דין היתר המלאכה בפורים; הבבלי במגילה ב"דף ה: למד היתר המלאכה ממעשה רבי שנטע בפורים, ואילו הירושלמי במגילה פ"ב ה"ב למד דין זה מהמשנה: 'היה כותבה, הדא אמרה שהוא מותר בעשיית מלאכה'.

הקשה הטורי אבן במגילה ב"דף ז: על הירושלמי, הכיצד למדו ממשנה זו שפורים מותר בעשיית מלאכה, שמא המשנה מיירי בליל פורים, שיוצא יד"ח בכתיבת המגילה, אך יום הפורים אסור בעשיית מלאכה. על כורחך שהבינו, שגדרי היום מתחילים מהלילה, ואם פורים הוי יו"ט, גם ליל היום נאסר במלאכה. והקשה, מהנאמר ימי משתה

ושמחה שמיעטו מכך סעודת פורים שאכלה בלילה שלא יוצא יד"ח, הרי שימי שמחה הוי רק ביום בלבד. ובאר, כי רבנן קבעו תקנתם כעין של תורה, ויו"ט מתחיל מהלילה, אף שאת מצוות היום מקיימים רק ביום. ולכן, הספד ותענית שנאסרו משום מהות היום, אסורים אף בליל פורים, אך מצוות היום כסעודה וקריאת המגילה חייבו ביום בדווקא. ומצוות שמחה, לעולם לא נוהגת בלילה בלא ריבוי מיוחד, כמבואר במסכת סוכה ב"דף מח., ולכן אינה נוהגת גם בליל פורים. ולפי"ז מובן בשופי מדוע בלילה חייב המגילה הינו רק מדרבנן, בעוד שהחייב ביום הינו מדברי קבלה.

החתם סופר א"ח ח"א סי' קצה הקשה מדוע הבבלי לא למד דין היתר המלאכה, מהמשנה שהביא הירושלמי. ובאר, כי מהפסוק 'ימי משתה ושמחה' מיעטו את ליל הפורים מדיני יו"ט, וניתן להעמיד את המשנה דהיה כותבה, שכתב בלילה, ורק ביום תהא המלאכה אסורה. ולכך למדו ממעשה נטיעת רבי, שהותרה המלאכה ביום הפורים. אך מאחר ונהגו לא לעשות מלאכה, יש להמנע כבר מהלילה, כפי שמצוות מצה, מרור ושיבת הסוכה מתחילים מהלילה.

ובישועות יעקב בסי' תרצ סק"י הכריח שאין להעמיד את המשנה דהיה כותבה בלילה. שכן אמרה המשנה שם פ"ב מ"ב: 'היה כותבה דורשה ומגיהה, אם כיון לבו יצא', וקיי"ל כי בעי כוונה רק במצווה דאורייתא, ולא בדרבנן. וכיון שהקריאה בלילה הינה רק מדרבנן, לא צריך שיכוון ליבו, על כורחך שמשנה זו איירי בקריאה ביום שהינה מדברי קבלה, ובעי כוונה בקריאתו.

הצפנת פענח דייק בדברי הרמב"ם בהלכות מגילה פ"ב הי"ד, שכתב: 'אמרו חכמים, כל העושה מלאכה ביום פורים אינו רואה סימן ברכה לעולם'. שדווקא ביום נאסרה המלאכה, ולא בלילו.

הביאור הלכה בסי' תרצו בד"ה 'אין עושין' הביא דעת הפרמ"ג אש"א שם בסק"א דדווקא ביום אין לעשות מלאכה: 'אבל בלילה עד הנץ, שרי לעשות אף במקום שנהגו שלא לעשות. ובת' חת"ס סי' קצה מחמיר בזה'. ולמד זאת הפרמ"ג מכך שהותרה מלאכה בליל ערב פסח, עד הנץ, אף שנהגו איסור ביומו, ופשיטא שיש להתיר מלאכה בליל הפורים עד הנץ, שכן מדינא המלאכה מותרת בהאי יומא. ולדבריו, הדרא קושיא לדוכתיה, הכיצד הוכיח הירושלמי היתר מלאכה בפורים, והא אפשר שמשנה זו מיירי בליל פורים וכי נאסרה המלאכה ביום הפורים. ועוד צ"ב במאי פליגי החת"ס והפרמ"ג.

יש לחקור אם איסור המלאכה שהנהיגו, הינו תקנה מחודשת שלא יעשו מלאכה בפורים, שלא יתבטלו משמחת היום. או שמא אמנם ביקשו מרדכי ובית דינו לתקן שיהא פורים יו"ט, ולא התקבלה בקשתם, אך הנהיגו כן לנהוג בפורים כיו"ט כבקשת

מרדכי ובי"ד. נפק"מ לכך, אם איסור המלאכה נאמר כגדר היום, אז יש לאסור המלאכה אף מלילו, אך אם נאסרה המלאכה רק בשל כך שפוגמת את דין השמחה, ויש לנהוג כן דווקא ביום שיש בו דין שמחה, ואין להמנע ממלאכה בלילה. הנה הירושלמי, לא דיבר על ההנהגה להמנע ממלאכה, אלא על עיקר דינו של מרדכי ובי"ד שרצה לקבוע את היום כיו"ט, ושפיר הוכיח כי כיון שהותרה הכתיבה, שמעינן על גדר היום שלא נאסר ממלאכה, בין ביום בין בלילה. אולם הפרמ"ג שדיבר על דין המנהג להמנע ממלאכה בפורים, לא מהלכות גדר היום, אלא כתקנה מחודשת משום שמחת היום, שפיר לא אסר מלאכה בליל הפורים. כן נראה לבאר בדעת הגר"א בסי' תרצו בסעי' א שכתב על פסק הרמ"א שם שהותר לכתוב דבר מצווה בפורים: 'משמע, אבל אי הוי י"ט, אף של שמחה אסור'. הרי שאין איסור המלאכה מגדר היום, ולדבריו אין לאסור מלאכה בליל היום. אך החת"ס הביין כי הנהוג להמנע ממלאכה, מהלכות גדר היום הוא בא, ולא מדיני שמחת היום, ושפיר אינו רשאי לעשות מלאכה בליל היום, כדיני יו"ט. וכן נראה להדיא בדברי התרומת הדשן בסי' קיב שהקשה על דרשת הירושלמי, שיתכן והתירו רק כתיבת מגילה שהינה מלאכת שמחה, והשיב: 'שלא קבלו עליהם יו"ט ממש... דאי הוה יו"ט ממש ודאי היה אסורה לכתוב'. שהרי שהבין התרוה"ד, כי אמנם קיבלו על עצמם כיו"ט, אך לא קיבלוהו כיו"ט ממש, ועל כן מלאכת שמחה מותרת, אך לדבריו, גם ליל פורים נאסר במלאכה כדיני יו"ט.

פטור מזיק בפורים

פטור בפורים מנזיקין - מדיני ההיזק, או מחילה: כתבו התוס' בסוכה ברוך מה: 'ויש ללמוד מכאן לאותן בחורים שרוכבים בסוסים לקראת חתן ונלחמים זה עם זה וקורעין בגדו של חברו או מקלקל לו סוסו, שהן פטורין, שכך נהגו מחמת שמחת חתן'. וכן הביא בתרומת הדשן בסי' קי בשם הריב"א: 'שכל מאכל שלוקחים הבחורים זה מזה אפילו שלא ברשות, משום שמחת פורים... אין בהם משום גניבה ולא משום גזילה. ואין להזמינו לבית דין ואין חוששין עליו, ובלבד שלא יעשו שלא כהוגן על פי שבעה טובי העיר'. וכן פסק הרמ"א בסי' תרצה סעי' ב: 'אם הזיק אחד את חברו מכח שמחת פורים, פטור מלשלם', והמשנ"ב בס"ק יג סייג פטור זה דקאי רק בהיזק קטן שלא מקפידין עליו. אולם ב"י שם חלק על כך: 'ונ"ל דהיינו לדידהו שהיו נוהגים

הבחורים כך, אבל אנו שלא נהגו כן, אין חילוק בין פורים לשאר ימות השנה לענין זה. ופטור מתשלומין זה צ"ב, ומאי שנא היזק גדול או קטן.

יש שבארו, שפטור מהיזק זה הינו משום שאינו נחשב למזיק. ויש לבאר זאת עפ"י המהר"י מיניץ בסי' טו שבאר בטעם הדין שמשום: 'שאינו עושה על מנת לגזול ולהרויח, אלא משום שמחת פורים' (וק"ק, תינח התם דמיירי מחטיפת מאכלים שעברו על לאו גזול, שהגדרתו הרוחת ממון בגזול, אך מעשה נזק אסור גם בלא כוונת רווח. אטו המזיק בשוגג ואונס שמחוייב בתשלומין, כוונת רווח איכא להו). ואף שבגמ' בב"מ בדף סא: איתא שאין לגזול ע"מ למיקט, ואף שמתכוון לשלם כפל, וכן לשון הרמב"ם בהלכות גניבה פ"א ה"ב: 'אסור לגנוב כל שהוא דין תורה, ואסור לגנוב דרך שחוק, או לגנוב על מנת להחזיר, או לגנוב על מנת לשלם, הכל אסור שלא ירגיל עצמו בכך', והוא מדינא דאורייתא כמבואר בלח"מ שם הלכה א, וביד המלך שם. צ"ל שאיסורא זה תליא דווקא היכא דאיכא כוונת צער במעשהו. שכן השטמ"ק שם נקט שמותר לקחת ואף לעכב לעצמו את הגזילה כל עוד אינו גונב בשביל שום הנאה, אלא כדי לצער, אך הקצוה"ח בסי' שמח סק"א דחה הבנה זו מדברי הרמב"ם, וסבר שאף שדעתו להשיבו – אסור, וכן הביא משמיה דהספרא: 'לא תגנובו על מנת למיקט, פירוש לצער הבעלים ולהכאיבן, ואח"כ ישיבהו לו'. הרי שלדברי הקצוה"ח, אין איסורא היכא שאין צער קל לבעליה, שכן האיסור תלוי בצער חבירו. ואין איסור גזילה כשאין בה צער, ובלא כוונת הנאה, ולכך הגבילו היתר זה לדברים פעוטי ערך בלבד, שלא יוצרים צער בנטילתן (ואכתי צ"ב מדין היזק, שלא תלוי לכאורה בצער, והא חיזנין שביקש הניזק להביאו לבי"ד, משמע שהיה לניזק צער וקפידא, אף בפעוט ערך), ומשו"ה סבר המג"א שם סק"ח שמהני פטור זה דווקא שלא היתה כוונה להזיק.

ניתן לבאר שיש במעשה זה היזק, אך מוחל הבעלים על נזקו. וכדברי המשנה בב"ק פ"ח מ"ד: 'קרע את כסותי, שבר את כדי, חייב. ע"מ לפטור, פטור' (וכשאינו שומר, אין צריך כלל לומר תנאי ע"מ שתפטר, ודי בשאמר לו קרע כסותי, פטור המזיק), מטעם מחילה, ובניגוד לאומר קטע את ידי שחייב, כפסק השו"ע בסי' תכא, יב (אא"כ בפירוש פטור, כמבואר ברמ"א שם). ואכן המג"א בסי' תרצה סק"ז כתב, שפטור מזיק בפורים אמור דווקא כשהזיק ממונו, אבל על היזק גוף חייב. אך הביא דעת האגודה בסוכה שכתב: 'כשמשחקים הבחורים בשבת ומכין זה את זה פטורים, ובלבד שלא יתכוונו', צ"ל שסבר שבכניסתם למשחק, הוי כהתנו מפורשות לפטור גם על נזקי גוף. וכן הוא בתוס' בכתובות בדף לט. בד"ה 'קרע שיראין בפטור מתשלום צער למפותה: 'ואע"ג דלא אמרה על מנת לפטור, איכא למימר דמחמת הנאת בעילה מחלה לגמרי' (והקצוה"ח בסי' תכד סוסק"א באר שבמפותה הוי כהתנו שאין דין נזק), נמצאנו שכניסה למצב פגיעה, הוי כמחילה על תביעת נזיקין. ואפשר, שבכך

שנכנס למקום הנזק, איהו אזיק אנפשיה, כמי שיכה עצמו בקיר, שהזיק עצמו. ואמדינן דעתיה שרק על נזיקין קטנים מחל מתחילה, אולם על נזקים גדולים, לא הסכים מראש למחול כשנכנס למצב זה, וכן באר באליה זוטא בס"י תרצה ס"ק ז: 'דבשלמא בממון ניתן למחילה, אבל צערא דגופא לא מחיל אינש'. אך הביא לבסוף מפקי מהרא"י שכתב להדיא: 'דפטור אפילו בנזקי גופו. מיהו כשמכוין להזיק לשונאו חייב'.

תענית אסתר

תענית אסתר – תשובה וצער, תפילה, או פרסומי ניסא: הב"ח בס"י תרפו כתב כי יסוד תענית אסתר מדברי קבלה הוא, וילפינן מהנאמר דברי הצומות וזעקתם, וחמורה משאר התעניות. ויש לחקור ביסוד דין תענית זו, אם הינה ככל התעניות שנועדו לתשובה וחשבון נפש, או כזכר לצער וכאב, או שמא תענית שונה היא, ונקבעה לזכר הנס, ואף לפרסמו. עוד יש לבאר ביסוד חיובא, שכתב הרמ"א שם סעי' ב: 'ותענית זה אינו חובה, לכן יש להקל בו לעת הצורך', ומאי שנא מכל תענית.

הרא"ש בריש מגילה כתב: 'ופירש ר"ת זמן קהלה לכל היא שהכל מתאספין לתענית אסתר, ובאים בני הכפרים לעיירות לומר סליחות ותחנונים לפי שבו נקהלו לעמוד על נפשם, והיו צריכים רחמים... ומכאן נראה לר"ת סעד לתענית אסתר שאנו עושין כמו שעשו בימי מרדכי ואסתר, כשנקהלו היהודים לעמוד על נפשם'. כן באר הטור בס"י תרפו והב"י שם: 'אנו מתענין תענית זה, זכר לתענית מרדכי ואסתר'. הרי שיש בתענית זו זכר לתענית שנהגו בו בימי מרדכי ואסתר, ומחמת כן נקבעה תענית זו, ולא כיום תשובה (אם כי ודאי התענית שנקבעה, כוללת בחובה יום תשובה והתבוננות, אך אינם מיסודות היום). וכן דברי הרמב"ם בהל' תענית פ"ה ה"ה: 'ובי"ג באדר, זכר לתענית שהתענו בימי המן, שנאמר דברי הצומות וזעקתם'. וכן הוא באשכול בהלכות שני וחמישי ותענית: 'וזכר לאותו צער עשו ותקנו זה התענית, והשמחה בי"ד כאדם שיצא מצרה לרוחה'. ומשו"ה סבר הרמ"א להקל בתענית זו.

הר"ן בתענית ב"ד ז. מדפי הרי"ף באר בשם הראב"ד שתענית אסתר נקבעה ליום זה חרף הנאמר במגילת תענית שיום קודם פורים אסור בתענית (בעה"מ ב"ד ד. מדפי הרי"ף תירץ, כי רק לפני יום דרבנן אסור להתענות, ופורים מדברי קבלה ואין מניעה להתענות), כדהקשה רבנו יואל במרדכי רמז תשעו (והשיב בשם הרשב"ט שפורים נזכר בכתובים וכדברי תורה הוא, ולא בעי חיזוק), משום שתענית זו נועדה לזכרון הוא לנס שנעשה בו' ולא כצער. וכ"כ הכלבו בס"י מה

שרק תענית של צער נאסרה, ותענית זו אינה אלא לזכר תענית אסתר, וכ"כ האורחות חיים אות כה. ומהאי טעמא כתב השאלתות בפרשת ויקהל שתענית אסתר מקדימין ולא מאחרין, לעומת שאר תעניות של צער שלא מקדימים פורענותא. שכן תענית זו שקודם הפורים אינה תענית של צער ופורענותא, אלא הינה זכר לנס ושפיר ניתן להקדימה. וכן דברי הלבוש שם ס"ב: 'ומפני שאנו מקיימים ימי הפורים לזכר אותו הנס, גם כן צריכין אנו לעשות כמותם בענין התענית והסליחות והתחנונים, כי אם את הטוב נקבל והרע לא נקבל בתמיה'.

ובקונטרס מגילה לגר"ח טורצין סי' א באר עפ"י דברי הרמב"ם בסוף מנין המצוות: 'הנביאים עם בית דין תקנו וצוו, לקרות המגלה בעונתה, כדי להזכיר שבחיו של הקב"ה, ותשועות שעשה לנו והיה קרוב לשועינו. כדי לברכו ולהללו, וכדי להודיע לדורות הבאים שאמת מה שהבטיחנו בתורה כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כד' אלהינו בכל קראנו אליו'. הרי שקריאת המגילה נועדה אמנם לפרסם הנס ולשבח את הקב"ה על נפלאותיו, אך יש בה גם להורות שהקב"ה קרוב לשועתינו. ולכך נקבעה תענית זו כזכר לתענית שקדמה לישועה ההיא, ומפרסמים אנו את יסוד זה שהקב"ה קרוב ומאזין לשוועת המייחלים. ודייק כן בלשון הרא"ש בתענית פ"ה ס"ד: 'ומה שנהגו להתענות ב"ג באדר... דומן קהילה לכל היא, שנקהלו ועמדו על נפשם למלחמה, ובקשו רחמים, וגם הוא מעיקר הנס'. וכן הוא לשון הכלבו ואורחות חיים: 'התענית שאנו עושים, אינו אלא זכר לתענית אסתר, ושיזכור כל אדם שהבורא ית' רואה ושומע כל איש בעת צרתו כאשר יתענה אליו וישוב אליו בכל לבבו, כאשר עשה לאבותינו בימים ההם בזמן הזה'. כך יש להבין את דברי הטור שם שכתב: 'שבו נקהלו לעמוד על נפשם והיו צריכין רחמים, ואנו עושין כמו שהם היו עושין בימי מרדכי ואסתר'. וכן נראה שהבין השואל במגן אבות בסי' קנג שתענית אסתר הינה: 'תענית של שמחה', ואף בתגובתו שם באר, שתענית זו אינה כארבעת צומות הקבועים, אלא 'יש בו סרך תפלה ופרסום הנס'.

האשכול בהלכות שני וחמישי ותענית עצמו נקט טעם נוסף לתענית זו: 'ואני הכותב אומר כי לא נתקן זה התענית אלא כדי שיהיו זריזין לשמוע מקרא מגלה, לפיכך קבעו תענית שלא לאכול קודם מקרא מגילה'. הפליג בחיובא דרבנן זה, ואסר באכילה בכלי יומא. ובמגיד מישרים למרן רבי יוסף קארו, בפרשת ויקהל באר כי נועדה תענית זו להגן מפני נסיונות המקטרג להכשיל אותנו באכילה ושתיה בפורים: 'מפני שסמאל וחוייא בישא דרכם להכניס שמחה בלבבות בני אדם, ולתת בלבם לאכול ולשתות, ואח"כ עולה ומסטיין. וזהו סוד התענית שמתענין ב"ג באדר, והוא להכניע כחו מלהשטיין'.